

**БУДІВЕЛЬНА
ОБРЯДОВІСТЬ БОЙКІВ
(за матеріалами східної та середньої
частин Бойківщини)**

Роман РАДОВИЧ
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1900-8948>
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: radovychroman@gmail.com

У системі традиційної обрядовості українців помітне місце займає комплекс звичаїв, повір'їв та символічних дійств, пов'язаних із спорудженням нового житла, що, власне, і включає в себе поняття «будівельна обрядовість». У запропонованій розвідці автор ставить собі за мету охарактеризувати будівельну обрядовість на теренах східної та центральної (середньої) частин Бойківщини. Хоча окремі відомості з цієї сфери знань й присутні в окремих публікаціях, будівельна обрядовість цієї частини Бойківщини ніколи не була предметом спеціальних досліджень, що й визначає актуальність запропонованої розвідки. Об'єктом дослідження є традиційне будівництво покутян, а предметом — звичаї, повір'я та символічні дієства, пов'язані з його будівництвом та введенням у експлуатацію. Методологічною основою дослідження є принцип історизму у поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо.

Наведений матеріал дає можливість констатувати, що в комплексі обрядів, звичаїв і повір'їв, пов'язаних із будівництвом, які побутували на дослідженій території, спостерігається низка рис, спільних із відповідним загальноукраїнським комплексом чи з будівельною обрядовістю усього Карпатського регіону. Поряд з тим, деякі аспекти цього комплексу на зазначених теренах мають чітко виражене місцеве (притаманне лише для східної та середньої частин Бойківщини) чи локальне (притаманне групі сіл чи лишень одному — двом населеним пунктам) забарвлення.

Ключові слова: Бойківщина, будівельна обрядовість, виріб місця, будівельне деревце, ворожіння, новосілля.

Roman RADOVYCH
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1900-8948>
Doctor of Sciences in History, Senior Researcher
of the Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
in the Department of Historical Ethnology,
Svobody Avenue 15, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: radovychroman@gmail.com

**CONSTRUCTION RITES OF BOIKIVSHCHYNA
(based on materials of the eastern
and middle parts of Boikivschyna)**

In the system of traditional rituals of Ukrainians, a prominent place is occupied by the complex of customs, beliefs and symbolic actions, associated with the construction of new housing, that actually includes the concept of «building ritual». In the proposed article the author aims to characterize the building rites in the territory of the eastern and central (middle) parts of Boikivschyna. The building rites of this part of Boikivschyna have never been the subject of special studies, which determines the relevance of the proposed investigation. The area of research includes Dolina, Rozhniativ, Bohorodchany districts of Ivano-Frankivsk region, Skole district of Lviv region and Mizhhiria, Volovets districts of Transcarpathian region. The chronological framework covers the end of the nineteenth and first half of the twentieth century. The object is — traditional Boiko's building, and the subject — customs, beliefs and symbolic actions associated with its construction and commissioning. The methodological basis of the study is the principle of historicism in combination with the elements of structural and functional analysis and the use of basic methods of ethnological science: typological, complex and retrospective analysis, historical reconstruction, etc.

In the territory of the eastern and middle parts of Boikivschyna, as well as everywhere in the Boikivschyna, the whole process of housing construction — from the choice of place, the procurement of building material, up to the settlement of the family — was accompanied by complex of magical rituals and actions that combined as rational and illusory elements. The complex of rituals related to the construction of a new dwelling and its commissioning includes several cycles: 1) the choice of location; 2) housing construction; 3) ceremonial entrance to the new building, — each of them in turn, is divided into several stages.

The complex of rituals, customs and beliefs associated with construction that have resided in the study area, have a number of features common to the appropriate set of general Ukrainian construction or rituals around the Carpathian region. At the same time, some aspects of this complex in the specified areas have a distinct local or local peculiarities.

Again, the material indicates that the entire complex of building rites in the respondents' memory is sufficiently stable, and a number of different customs, beliefs, divisions, prohibitions, ceremonies, are used in the construction of housing by construction workers of different age groups even nowadays.

Keywords: Boikivschyna, building rite, choice of place, building tree, divination, housewarming.

Вступ. У системі традиційної обрядовості українців помітне місце займає комплекс звичаїв, повір'їв та символічних дійств, пов'язаних із спорудженням нового житла, що, власне, і включає в себе поняття «будівельна обрядовість». Як відзначають дослідники, незважаючи на те, що в часи тоталітарного комуністичного режиму вивчення будівельної обрядовості (як і її функціонування), у якій поряд із численними елементами дохристиянського походження було чимало християнської символіки, не заохочувалось, навіть у ХХІ ст. вона не припиняє функціонувати у багатьох регіонах України. Низка її елементів (нехай і у редукованій формі) за традицією ще й нині стійко зберігається в побуті українців [1, с. 5]. На сьогодні цей пласт народної будівельної обрядовості найкраще зберігся на Поліссі та у Карпатах [1, с. 63], зокрема й на Бойківщині.

У запропонованій розвідці автор ставить собі за мету охарактеризувати звичаї, повір'я, обряди тощо, пов'язані зі спорудженням нового житла та вселенням у нього на теренах східної та центральної (середньої) частин Бойківщини. Територія дослідження охоплює Долинський, Рожнятівський, Богородчанський адміністративні р-ни Івано-Франківської, Сколівський р-н Львівської, Міжгірський та Воловецький р-ни Закарпатської областей¹. Хронологічні межі охоплюють кінець ХІХ — першу половину ХХ століття.

Об'єктом дослідження є традиційне будівництво покутян, а предметом — звичаї, повір'я та символічні дійства, пов'язані з його будівництвом та введенням у експлуатацію. Методологічною основою дослідження є принцип історизму у поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо.

Хоча окремі відомості з цієї сфери знань й присутні в окремих публікаціях (які акумульовані в монументальній праці відомого українського вченого

Романа Сілецького [1]), будівельна обрядовість цієї частини Бойківщини ніколи не була предметом спеціальних досліджень. Тому основою запропонованої розвідки є особисті польові записи автора та архівні матеріали, зібрані українським вченим Анатолієм Будзаном у 1960—1970-х роках [2]².

Основна частина. Увесь комплекс обрядодій, пов'язаних із спорудженням нового житла та введенням його в експлуатацію включає в себе декілька циклів: 1) вибір місця; 2) спорудження житла; 3) урочистий вхід у новобудову (кожен з них, у свою чергу, поділяється ще на декілька етапів). На окрему увагу в контексті задекларованої теми заслуговують також питання часових параметрів початку спорудження житла, ролі майстра у звичаях та повір'ях українців та ін.

Першим відповідальним моментом у процесі спорудження нової оселі був вибір оптимально придатного місця («пляцу»). При цьому керувались як чисто раціональним досвідом («*Вибирали, аби був сухий пляц, бо на мокрім в хаті буде гриб*»: с. Іемня Рож. ІФ), так і системою прикмет, повір'їв, заборон, котрі мали допомогти у виборі так званого «чистого місця» (непридатними для будови вважались так звані «нечисті місця»): «*Дивились, аби чистий пляц*» (с. Хмелівка Бог. ІФ); «*Є місця нечисті, де не можна будувати*» (с. Хмелівка); «*Клалі хати, — аби на чистому місці*» (с. Лукавиця Бог. ІФ); «*Хату клали на чистому [місці]*» (с. Богрівка Бог. ІФ). У разі спорудження домівки на «нечистому місці», її мешканців могли б спіткати усякі негаразди: «*Як грім б'є [в будову] — то людина грішна або хата на поганому місці*» (с. Глибока Бог. ІФ). Траплялось, що будівлю, збудовану на «заклятому» місці, змушені були пересувати: «*Як місце закляте (худоба здихала, діти вмирили), хату чи стайню переносили*» (с. Яблунька Бог. ІФ). Ілюстрацією цього повір'я також може слугувати оповідь зі с. Липа (Дол. ІФ). Тут оповідають, що «у дворі одного чоловіка дуже пропадала худоба. Пішли до ворожки, а вона сказала, що хата на «нечистому місці» і її треба пересунути на сто метрів (причому сказала, що хату треба пересунути за один день: від ранку

¹ У статті для позначення адміністративних одиниць будемо використовувати такі скорочення: Івано-Франківська обл. — ІФ, Долинський р-н — Дол., Рожнятівський р-н — Рож., Богородчанський р-н — Бог.; Львівська обл. — Львів., Сколівський р-н — Скол.; Закарпатська обл. — Зак., Міжгірський р-н — Між., Воловецькай р-н — Вол.

² Частково вони були опубліковані іншими авторами [3, с. 237—243], проте без належних посилань на автора записів.

до смерку). Так і зробили, — і далі в господарстві все було добре»³.

«Несисте місце» насамперед можна було визначити за певними ознаками і прикметами. Ніколи не будували там, де колись стояли млин («де був млин — хат не клали... боронь Боже»: с. Плав'я Скол. Львів.). Остерігались бойки «класти хату» на місці колишньої церкви, поховань та пов'язаних з ними місць (де були вбивства, самогубства тощо): «Хату не кладут на цвинтарі, не можна там, де кого вбито» (с. Лукавиця Бог. ІФ), «Не будували там, де хто помер» (с. Міжгір'я Бог. ІФ); «Де когось забили, хат не клали» (с. Пороги Бог. ІФ); «Не можна — де було убійство» (с. Саджава Бог. ІФ); «Хату не клалитам, де самогубці, де хтось повисівсі, — то місце найгірше, (але там, де хтось вбився випадково, будувати можна)» (с. Петранка Рож. ІФ). На Бойківщині також вважали, «що хати не можна класти на нечистому місці, де колись була закопана дохла худоба — «падлина», або недоношена дитина — «зліче», «страдне», бо в такій хаті не буде вестися і будуть вмирати діти» [4, с. 198].

«Нечистим» місцем також вважали «сутища» — сміттєзвалища: «На сутищах (де кидали сміття) не будували, бо там нечисте місце» (с. Хмелівка Бог. ІФ); «На сутищі (де сміття) ніколи не клали хати» (с. Пороги Бог. ІФ). Р. Сілецький слушно пов'язує цей звичай з так званими «заложними» небіжчиками (людьми, що померли не своєю смертю: самогубцями тощо), могили яких колись закидали гілками, сміттям та ін. [1, с. 69]. Своє твердження автор підтверджує інформацією зі с. Хмелівка (Бог. ІФ): «Як якийсь цуд (самогубство, нещасний випадок. — Р. С.) стає сі, то таке місце віддавна обходили — кидали мусор якийсь такий во... сутища називалісі, тернинов заросло. То тудя вже ніхто не дививсі. То — нечисте місце» [1, с. 69].

Небезпечною для спорудження нового житла була межа (сс. Хмелівка, Міжгір'я, Глибока, Луквиця, Богрівка, Пороги, Гута, Саджава, Манява Бог.; Витвиця, Липа, Сенечів Дол. ІФ та ін.): «Строго на

строго хати не можна будувати на межі» (с. Сенечів), «Де межа, не можна будувати» (с. Хмелівка); «Не можна будувати на межі» (с. Глибока). Межу зазвичай вважають недобрим, проклятим місцем: «Не можна на межі, бо на межі було всеке, і межа була проклетя» (с. Хмелівка); «На межі не будували, бо то недобре місце, там могли сваритисі, там Бога нема» (с. Глибока); «Не можна на межі, бо люди за межу дуже били сі» (с. Луквиця); «Не можна на межі, бо там були спори, прокльони» (с. Богрівка); «На межі не клали хати, бо колись люди на межах сварилисі, билісі, клялисі на біблії, — а де свята книга була, там хату класти не можна» (с. Саджава). Порушення заборони спорудження хати на межі могло викликати всякі нещастя, а навіть і смерть: «Сусід збудував на межі — і довго не жив» (с. Хмелівка). За дуже негативну ознаку вважали, коли на чужу межу капає зі стріхи новобудови: «Від межі відступали не менше метра, аби на межу не капало з стріхи» (с. Глибока); «Як капле на пліт сусіда [зі стріхи] — не добре; як пліт власний, то можна щоб капало» (с. Ілемня Рож. ІФ). Мешканців такої хати теж спіткали б всякі негаразди: «Як з стріхи капає на чужу межу — не можна, бо люди скапают з тої хати» (с. Міжгір'я Бог. ІФ); «Найгірше, як вода з стріхи капала на межу (треба робити так, щоб окая йшов до межі); як йде на межу або поза межу, то в тій хаті буде зле жити» (с. Липа Дол. ІФ).

З пересторогою також відносились до стежки (сс. Пороги, Гута Бог.; Витвиця Дол. ІФ), дороги (сс. Глибока, Пороги, Саджава Бог.; Витвиця, Липа, Вишків Дол.; Ілемня Рож. ІФ) як і до місць, де вони колись проходили: «Не можна класти хату на старій стежці, дорозі» (с. Витвиця Дол. ІФ), «На старій дорозі не будували» (с. Липа Дол. ІФ). Особливо уникали перехрест'я та роздоріж: «На роздоріжжі не клали хат» (с. Красне Рож. ІФ). Відповідно до повідомлення мешканця зі с. Либохора (Скол. Львів.), Спаліла Юрія Васильовича, 1897 р. народж., записаного А. Будзаном на початку 1970-х рр.: «В хаті збудованій на путі, щось гримит і стукат по ночах, челядь часто свариться. Загалом в такій хаті нема ніякої приємності» [2, арк. 4]. У с. Витвиця (Дол. ІФ) оповідають: «Одні поставили стайню і там було щось зле. Закликали спеціального чоловіка (який щось знав) і він сказав, що

³ Відповідно до свідчень респондентів, хати у цьому селі «пересували» наступним способом. Під підвалини («підлоги») встановлювали («підсували») колоди і по них цілу будову пересували. Для цього необхідно було 50 і більше людей (оповідач сам так пересував хати); у сусідньому с. Тинів так «пересували» церкву.

стайня стоїт на старій стежці (дорозі) і її треба пересунути. Так зробили і все минулося».

Стосовно спорудження нової хати на місці старої особливої перестороги не було, зазвичай респонденти твердять, що «на місці старої, нову хату можна класти»: сс. Петранка, Красне (Рож. ІФ), Яблунька (Бог. ІФ). Проте це торкається лише тих випадків, коли у давнішому житлі не було якихсь негараздів: «Як стара хата не згоріла, то на тій місці можна ставити» (с. Петранка); «На місці старої хати будували тоді, як місце добре» (с. Липа Дол. ІФ); «Як добре місце, то на місці старої можна ставити нову хату; як місце недобре (згоріла хата чи що), то нової там вже не ставили» (с. Сенечів Дол. ІФ). Не можна було «класти» нову хату впоперек до старої, тобто під прямим кутом до неї — «на хресті» (с. Пилипець Між. Зак.). Водночас, новобудову старались розташувати так, щоб не зачепити окапин старої хати: «Там де був будинок і з стріхи капало, хат не можна ставити» (с. Плав'я Скол. Львів.); «На окапі хат не клали» (с. Липа Дол.). Поза «окапи» не можна було також щось добудувати («розширити хату»: с. Плав'я Скол.), проте у цьому випадку пересторога інколи була лише до окапу тильної стіни: «Добудувати хату можна вперед, але назад не можна» (с. Витвиця Дол. ІФ). У низці населених пунктів вважали, що у тому разі, коли «окап» старої хати з якихсь причин все таки попадав всередину новобудови, то у цьому місці необхідно вибрати ґрунт принаймні на 50 см завглибшки: «Як будували на місці старої хати, то на окапі не можна; але коли мусили будувати, то вибарали землю «по коліно» і її викидали» (с. Пороги Бог. ІФ); «На місці старої хати будувати можна, але окап треба викопувати» (с. Витвиця Дол. ІФ).

Остерігались споруджувати житло на місці, де росли дерева: «На дереві хат не будували — дерево не рушали... на старому пні не будували» (с. Манява Бог. ІФ); «Не клали хат на пнях» (с. Вишків Дол. ІФ); «На пни не клали» (с. Луквиця Бог. ІФ); «На пнях хат не будували» (с. Витвиця Дол. ІФ); «Не можна будувати на будь-яких пнях» (с. Яблунька Бог. ІФ). Особливі перестороги були стосовно бузини: «На бзині не будували» (с. Манява Бог. ІФ); «Де бзина, то там той сидит... будувати не вільно» (с. Пороги Бог. ІФ); «Де бзина — погано будувати» (с. Гута Бог. ІФ); «На бузині не

можна [будувати] — то лиха рослина, має всередині порожнечу» (с. Саджава Бог. ІФ)⁴. Інколи респонденти наголошують, що передовсім це торкається фруктових дерев («садовини»): «На саді не можна будувати» (с. Луквиця Бог. ІФ); «Не будували там де садовину зрізали» (с. Гута Бог. ІФ); «На садовині стараються не будувати» (с. Саджава Бог. ІФ); «Не будували на садовині» (с. Манява Бог. ІФ). Проте місцями можна почути й інше твердження: «На пеньках будують, але їх корчували» (с. Саджава); «Яблуні корчували, яму закидали і тоги будували» (с. Гута); «На місці дерев будували, але їх обов'язково корчували; будувати на невикорчуваних пнях — най Бог боронит» (с. Петранка Рож. ІФ); «Не будували на пні, бо шкодить на здоров'я; як викорчували, то клали хату [вже] на чистім пляці» (с. Ілемня Рож. ІФ). У с. Липа (Дол. ІФ), вважали, що «як дерево чисте (ніхто на ньому не ворожив і під ним нічого не закопував), то на його місці хату можна будувати — тоді коріне викопували». Цю справу, місце, де росло дерево, могли спеціально «очищати», здійснюючи відповідні обрядодії: «На саді хат не будували, але коли мус будувати, то викорчовували корінь, в яму клали копійки, свячене зілля і кропили свяченою водою («заплатили тому за все, най сидит, щоб звідти не вилазив») і тоді яму загрибали» (с. Пороги Бог. ІФ). Подібне повір'я зафіксоване й у с. Манява (Бог. ІФ): «Як корчували пень в саді з яблуньки, грушки, то перед тим як засипати яму, в неї кидали гроші, щоб заплатити за ущерб». У цьому селі наводять паралелі цього звичаю з поховальною обрядовістю: «То так, як копають гріб... В могилу клали гроші, щоб відкупитися від гріхів». До речі, на думку Р. Сілецького, заборона будувати на місці дерев пов'язана з деревом як меморіальним знаком (під деревами хоронили нехрещених, мертвонароджених дітей тощо) [1, с. 82—83]. Звичай садити на могилах дерева найдовше (і найбільш повно) зберігся на Поліссі [5, с. 239—264]. Фіксуємо його релікти й на обстеженій території: «Колись на гробі в головах ставили хрест, за ним садили дерево. На гробі дівчи-

⁴ У с. Саджава (Бог.) вважають, що бузину можна зрубати тільки зранку (до обіду, до 12 години); по обіді її рубати не можна, «бо вчепиться лихий; бажано рубати її не в середу і не в п'ятницю».

ни садили калину, хлопця — явір, дуб; як старий вмер, то — грушку, стара — яблуньку» (с. Манява Бог. ІФ).

Доволі часто фіксуємо інформацію про те, що не можна будувати на цілині (неораному ґрунті): «Будують хату на орнім поли. На неоранім місци будувати не дуже добре» (с. Сенечів Дол. ІФ); «Хату клали на чистому [місци], там де орят» (с. Богрівка Бог. ІФ); «Клали хату на тім місци, де орана земля; де земля не орана, там хат не клали» (с. Вишків Дол. ІФ); «Клали хату на чистім місци — оранім» (с. Космач Бог. [1, с. 76]). У тому разі, коли збирались споруджувати оселю на цілині («на неорнім місци»), спершу необхідно було його зорати: «Коли хтіли будувати там, де не орано, то рік перед тим, як класти хату орали, воно рік постояло, а через рік там вже можна класти хату» (с. Вишків Дол. ІФ); «Місце на хату вибирали таке, щоб не росли корчі; зорав землю, посіяв конюшину і потому будовав хату» (с. Сенечів Дол. ІФ); «Місце на хату перше треба скопати і шось посіяти хлібне (якийсь злак. — Р. Р.), а потім будувати» (с. Глибока Бог. ІФ). Подібну інформацію зафіксував у цьому селі Р. Сілецький: «Пляц [для будівництва хати] на поли зорювали, а як десь у саді, то копали. Потім то скошували...» [1, с. 76]. Згадки про звичай, що побутував у минулому, зорювати місце новобудови згаданий автор зафіксував також у с. Сенечів (Дол. ІФ) [1, с. 185]. Відповідно до матеріалів А. Будзана, у с. Тухля (Скол. Львів.): «Місце вибране під будову нової хати треба було зорати плугом... В такий спосіб виорювали все зло з землі призначеної для будівництва хати...» [2, арк. 4].

Також була заборона (яку Р. Сілецький вважає локальною для східної частини Бойківщини) [1, с. 75] будувати на «вимітницьох» («віметах гридки», «вимітках», «вигонах», «віметинах»): «На віметах гридки не будували, — там де розвертають при оранці плуг і викидають з нього землю» (с. Яблунька Бог. ІФ); «На вимітницьох (де вимітується) будувати не можна — там нечисто» (с. Богрівка Бог. ІФ); «Віметини [...] — орете грядке, і ту де кінчає сі — де плуг викидає глину — то називає сі віметини. То там на кінци, там не дай Боже, не класти [хату]» (с. Пороги Бог. ІФ [1, с. 75]), «Не можна було на вигонах

ставити хату — там, де виходили коні, коли орали ниву» (с. Космач Бог. ІФ [1, с. 75]).

При виборі місця під новобудову важливу роль відігравали також ворожіння. Скажімо, відповідно до матеріалів А. Будзана, у Долинському р-ні «був звичай по кутах майбутньої хати класти [звечора] по четвертині хліба: коли на другий день той хліб лежав на тих місцях, на яких його положив ґазда, то означало що місце «підходить» для будівництва нової хати; коли ж його не було на визначених місцях, то було ознакою «невідповідного» місця для будівництва нової хати» [2, арк. 5]. Подібні ворожіння за допомогою хліба зафіксовані й нами: «Як хату мали будувати, то на ніч кладут хліб, як зрані нерушений — будують» (с. Хмелівка Бог. ІФ); «Перед тим, як будувати хату, на ніч на то місце клали свячену воду і хліб — як нічо не рушило, то місце добре» (с. Хмелівка). Ворожіння за допомогою води А. Будзан фіксував у с. Новоселиця (Між. Зак.): «Підібравши місце на новобудову, ґазда після заходу сонця на чотирьох кутах «пляцу» ставив чотири «пугарі» свяченої води; на другий день до схід сонця перевіряв: коли вони були повні і непорушені — місце «чисте і тут можна будувати хату, коли ж якийсь пугар був перевернутий і в ньому не було води — в тому місци був «нечистий» і хати тут споруджувати не можна» [2, арк. 6]. Інколи ворожіння проводили за допомогою вогню: «Дехто на тому місци, де мали будувати хату, клав огонь» (с. Сенечів Дол. ІФ). Більш детальну інформацію про подібне ворожіння записане у с. Липа (Дол.): «Місце на хату вибирали... На вибраному місци клав вогень. Потім у попел на ніч кидав яйце. Зранку перевіряв: як на попелі були якісь сліди, то місце нечисте»⁵.

Доволі часто при виборі місця під новобудову селяни звертались до сільських ворожбитів, ворожок: «Вибирали місце: кликали спеціального чоловіка, який щось знав» (с. Витвиця Дол. ІФ); «Місце на хату вибирали спеціальні люди» (с. Липа Дол. ІФ); «Були такі люди, що скидали карти і казали чи місце добре чи недобре» (с. Сенечів Дол. ІФ). Інколи місце на хату підбирав сам май-

⁵ За допомогою яйця бойки інколи вибирали місце під криницю: «Як кірницю копають, то на ніч кладут яйце під мисков: як на яйци зрані роса — то добре» (с. Хмелівка Бог.). Натомість у с. Ілемня (Рож.) «місце на криницю вибирали дротом».

стер: «Майстер знав чи на хату добре місце чи не добре» (с. Козева Скол. Львів.).

Як і скрізь в Україні [1, с. 111], мешканці східної Бойківщини важливого значення надавали часові початку спорудження житла. Основними маркерами вибору сприятливого часу були рік, фаза місячного циклу та день тижня. Знову ж, як зазначають у с. Витвиця (Дол. ІФ), «місце на хату вибирали весною».

Передовсім традиція забороняла розпочинати спорудження житла («класти хату») у високосний («переступний») рік (сс. Міжгір'я Бог. ІФ, Тухля, Либохора Скол. Львів.). Як зазначали у с. Тухля, «В переступний рік не починали класти хату. Старалися «заснувати» («зав'язку підліг зробити») рік наперед». Неприятливим часом також вважали «новий місяць»: «Починали на старім місяці, як йшов від половини» (с. Козева Скол. Львів.); «Нового місяця не можна починати класти хату, а тоді, як він на спад іде» (с. Либохора Скол. Львів.).

Ніколи не «засновували» у свята та в неділю (с. Верхня Рожанка Скол. Львів.). Унікали споруджувати оселю й у пости та так звані «пісні дні» (понеділок, серeda, п'ятниця): сс. Глибока, Міжгір'я, Хмельівка (Бог. ІФ), Хитар (Скол. Львів.). Найчастіше сприятливими днями для початку будівництва вважали вівторок, четвер і суботу (сс. Глибока, Луквиця, Богрівка, Гута Бог. ІФ; Вишків Дол. ІФ; Петранка, лемня Рож. ІФ; Козева, Хитар Скол. Львів.). Проте інколи відзначають, що кращими для цієї мети були вівторок та четвер (можна було і в суботу, але у цей день робили рідко): сс. Липовиця, Красне (Рож. ІФ.), Плав'я (Скол. Львів.). Натомість у низці населених пунктів (сс. Манява Бог., Сенечів Дол., Ялинкувате, Тухля, Козева, Либохора Скол.) респонденти (переважно старших вікових груп) твердять, що колись «зав'язували» лише вівторок або в четвер. Причому у с. Козева (Скол.) наголошують, що «зав'язували вівторок і четвер, бо в інших дні — гріх». Знову ж місцями у Богородчанському р-ні (сс. Саджава, Пороги) респонденти зазначають, що найкращим днем для «закладин» був четвер (причому, були такі майстри, що «закладали хату» тільки у цей день)⁶. Щоправда, іноді най-

сприятливішим для цієї мети днем вважають суботу: «Засновували хату вівторок, а найбільше в суботу» (с. Витвиця Дол. ІФ); «В'єзали підвалини в суботу; можна і вівторок, в понеділок, п'ятницю не можна» (с. Хмельівка Бог. ІФ); «Найбільше закладали в суботу (понеділок, п'ятниця — найгірше)» (с. Міжгір'я Бог. ІФ). Місцями респонденти дотримуються думки, що починати будівництво крім вівторка, четверга і суботи можна ще у середу (с. Саджава Бог. ІФ). Натомість у с. Липа (Дол. ІФ) одержуємо інформацію, що тут «підвалини засновують» в середу і п'ятницю, а в сусідньому «селі Мізина хати закладали вівторок або в суботу».

На «завізки» майстри завжди приходили зранку. У с. Сенечів (Дол. ІФ) вважали що «зав'єзати підвалини треба до обіда, поки сонце догори йде», натомість у с. Глибока (Бог. ІФ) дотримувались дещо іншої думки: «Підвалини треба зав'язати до заходу сонці. Як сонце сідає, майстер каже: «Хлопці злазьте з хати, завтра — далі». Подібно й у с. Пороги (Бог. ІФ): «Приходили майстри в четвер зрані... на цілий день — аж до заходу сонці... молилися, святити свяченев водов і закладали хату». У с. Ілемня (Рож. ІФ) хорошою ознакою для початку будови вважали погожий день: «Починали хату в добру погоду». Знову ж у с. Витвиця (Дол. ІФ) притримувались думки, що коли «засновують хату»: «як добра погода — то в хаті буде весело жити, а як йде дощ — то господар буде багатий».

Для спорудження житла завжди винаймали «майстрів». Спершу господар домовлявся з «старшим (головним) майстром», який мав керувати усім процесом будівельних робіт: «Газда з майстром домовлявся за ціну, «пили згоду» (випивали по чарці горілки. — Р. Р.) і подавали собі руки. Тоді вже мус було будувати» (с. Сенечів Дол. ІФ). Відтак уже сам майстер набирав певну кількість помічників («людей»).

Майстра-будівельника бойки наділяли надприродними силами, вважали його чарівником, який має зв'язок з «нечистим»: «Майстер всьо знав, всі ворожки знав... В селі колись був майстер, що всьо знав» (с. Козева Скол. Львів.); «Кожний майстер шось собі знав» (с. Міжгір'я Бог. ІФ); «Майстри шось знали» (с. Либохора Скол. Львів.); «Старі майстри були колдуні» (с. Яблунька Бог. ІФ); «Був колись оден такий майстер, шо як будували церкву, то він з землі кинув дибель — і попав в

⁶ Знову ж у с. Тухля (Скол.) вважали, що «на дев'ятий четвер після Паски хат не починали, до ліса не йшли, сокиров нічо не робили».

Іл. 1. Ритуальний «хресток», встановлений на місці новобудови перед початком будівництва; с. Липа Долинського р-ну Івано-Франківської обл.

диру зверху [зрубу]» (с. Липа Дол. ІФ). У с. Саджава (Бог. ІФ) записано оповідку: «Майстри будували церкву. Затягли сокири в підвалини і пішли на обід... Піп витягнув сокиру і зарубав в друге місце, промовив: «Що днець, то мрець». Майстер то почув, витягнув сокиру і зарубав в інше місце, проказав: «Що рік, то піп» І, як зазначає оповідач: «З того часу в селі кожного року міняли попа».

До майстрів відносилися з особливою повагою та острахом, старалися їм вгоджати, спостерігали за їхньою поведінкою впродовж будівництва (особливо під час «засновин») тощо. Коли б майстер образився на газдів, то міг зробити щось погане: «Одні майстрам не заплатили, то ті так зробили, що в хаті не можна було жити» (с. Козева Скол. Львів.); «Майстра боялися образити. Майстер може завісити якусь пленицю і там скрипит» (с. Манява Бог. ІФ).

Початок спорудження житлового будинку, який полягає у зав'язуванні нижнього вінця зрубу («підвалин»), місцеві бойки називали «засновини» («засноване», «зав'язи», «зав'язка», «зав'язина», «зав'яззя», «завізки», «закладини»). Вибране для новобудови місце передовсім кропили свяченою водою («посвічували», «свєтили»): сс. Сенечів (Дол. ІФ), Крушельниця, Козева (Скол. Львів.). Інколи освячення місця міг здійснювати священик. Під час цього усі присутні обов'язково знімають шапки хрестяться і проказують молитву: «Перед тим, як починати будову всі молилися» (с. Розточки Дол. ІФ); «Як починали засновувати — перше молилися, кропили свяченою водою» (с. Витвиця Дол. ІФ); «Перед початком робо-

ти всі молилися» (с. Липа Дол. ІФ); «Перед тим, як зав'язували підвалини, майстер хрестився і молився» (с. Ілемня Рож. ІФ).

Як і в інших місцевостях Карпатського краю [6, с. 270], перед тим, як починати будівництво, на місці майбутньої хати старший майстер у землю втикав невеличкий дерев'яний хрестик — «хресток» (в інших селах це здійснювали уже після того, як зав'язали підвалини, про що мова піде далі): «Там де затягував підвалини, майстер насередині ставив хрест» (с. Міжгір'я Бог. ІФ); «Де робили будову, ставили хресток (втикали в землю в будові посередині хати)» (с. Богрівка Бог. ІФ); «Найперше, перед закладами, майстер робив хрестик і застромляв в землю посеред хати. Як пошили хату, той хрестик господар застромляв за козел» (с. Космач Бог. ІФ); «Посеред хати в землю втикали вербовий хрест і ставили коло нього свячену воду. Той хрест стояв аж поки збудували хату, потім його ставили на під» (с. Липа Дол. ІФ) (іл. 1); «Перед тим, як підлоги зав'язувати... ше з патиків насередині хати в землю втикали хрест, аби майстрови нічого не шкодило, аби хтось з майстрів не впав і таке» (с. Плав'я Скол. Львів.); «Як починають закладати підвалини, посередині втикають хрест з дерева... потім його засипають ґрунтом» (с. Пилипець Між. Зак.). Відповідно до матеріалів зі с. Тухля (Скол. Львів.), «[Перед тим, як закладати хату, треба] на середині будівельної площадки поставити хрест з смерекових гілок... хрест мав відстрашувати нечистого, щоб він не привернув зло до хати» [2, арк. 4].

Після молитви усі майстри ставали по кутах майбутньої хати, а головний майстер — у південно-східному куті; він робив першу зарубку: «Як починав... всі молилися... майстер казав: «Господи Боже допоможи» і зарубував» (с. Плав'я Скол. Львів.).

На думку бойків, про долю майбутнього житла та його мешканців майстер знав уже під час засновин хати: «Як зарубували вугли, як вдарили сокиров [в підвалину]: як іскра — хата може згоріти; як вода висікне, то хату вада може забрати» (с. Пороги Бог.). Відповідно до матеріалів А. Будзана, «в селі Волосянка [(Скол.)] було в народі повір'я, що коли майстер тесав підвалину на нову хату і першу тріску відрубав з дірою (очевидно від сучка. — А. Б.), то на такій хаті не буде вестися, ніц там не буде держатися; все як скоро прийде, так скоро вийде» [2,

арк. 16]. Ілюстрацією того, що уже при закладах хати майстер знає про майбутню долю її мешканців, може слугувати оповідка записана у 1970-х рр. цим же дослідником у с. Либохора (Скол. Львів.) від Спалита Ю.В., 1897 р. народж.: «...газда Волосяник в 1913 році клав собі хату. Коли майстер врубав першу тріску з підвалини хати, то сказав, що зять Волосяника — Климович не буде довго жити в новій хаті. На слідуючий рік почалася Перша світова війна, молодого зятя взяли до війська, послали на італійський фронт і він там загинув» [2, арк. 16].

Після того, як кутові замки у підвалинах були вирубані, майстри вкладали дві нижні (зазвичай поздовжні) підвалини на місце, дві інші підвалини клали на них (іззовні від врубок) і головний майстер у чотирьох (сс. Глибока, Яблунька, Манява, Саджава, Луквиця, Хмелівка Бог. ІФ; Витвиця, Сенечів, Вишків Дол. ІФ; Ілемня, Петранка Рож. ІФ; Плав'я, Ялинкувате, Тухля, Либохора, Верхня Рожанка, Хитар Скол. Львів.; Верхній Студений, Присліп, Новоселиця Між. Зак.; Розтока Нижня Вол. Зак.), рідше в одному (сс. Гута, Космач, Саджава Бог. ІФ; Витвиця Дол. ІФ; Липовиця Рож. ІФ; Пилипець Між. Зак.) кутах замків підвалин (власне у замках нижніх підвалин) вирубував заглиблення для будівельної жертви. Конструкція заглиблення могла бути різною. Здебільшого це був хрестик («наруб»: с. Богрівка Бог. ІФ): навскісний (сс. Глибока, Гута, Саджава, Богрівка, Хмелівка Бог.; Липовиця, Петранка Рож. ІФ) чи (рідше) прямий (с. Яблунька Бог., Липа Дол. ІФ). Часто цей хрестик видобували «грубий, як палець» (с. Яблунька Бог. ІФ), проте місцями просто навхрест зарубували сокирою а на перехресті видобували «ямочку» для пожиттєвої жертви (с. Ілемня Рож. ІФ). Траплялось, що для жертвних предметів просто влаштовували ромбоподібне заглиблення — («вирубували жолобину»: с. Витвиця Дол. ІФ) або майстер латником «вертів дюрю (дірку)», яку після вкладки жертви «забивав кілком» (сс. Либохора Скол. Львів., Розточка Дол. ІФ); у такому разі в замку зарубували сокирою навхрест під час закриття підвалин (с. Либохора). Конструкція хреста могла бути й іншою. Скажімо у сс. Вишків, Сенечів (Дол. ІФ), Плав'я (Скол. Львів.), як і на основній частині Гуцульщини [7, с. 38], це був намічений сокирою квадрат з двома діагоналями (у вигляді косоного хреста). Одна трикутна тріска — «ска-

ля» вирубувалась і під неї вкладали жертвні предмети, а відтак «скалю» вкладали на місце. Деінде (сс. Тухля, Хитар, Верхня Рожанка Скол. Львів.) для будівельної жертви у кожному з вуглів вирізали «трикутник» (заглиблення трикутної форми), яке після вкладки пожиттєвої жертви закривали тріскою.

Як правило, вирубував хрест (чи видобував заглиблення) і вкладав жертвні предмети головний майстер (сс. Розтока Нижня Вол.; Саджава, Луквиця, Хмелівка Бог. ІФ; Сенечів, Розточка Дол. ІФ; Ілемня Рож.; Плав'я, Хитар, Либохора Скол. Львів. та ін.): «гроші клав майстер, а «брискав водов» газда» (с. Саджава); «Ложив гроші і закривав [замки] майстер» (с. Плав'я).

Жертвні предмети, які вкладали у замки підвалин, називали «закладина» (с. Саджава Бог. ІФ). Серед них найчастіше трапляються гроші та зерно (освячений в церкві прісний хліб — «артуш», «дора»): «В вугол клали гроші» (с. Пилипець Між. Зак.) «Клали залізні гроші» (с. Верхня Рожанка Скол. Львів.); «Клали гроші і кропили свяченою водою» (с. Гута Бог. ІФ); «В чотирьох кутах вирізали хрест і там метали копійки» (с. Розтока Нижня Вол. Зак.); «Ложили гроші і газда брискав [свячену] водов» (с. Саджава Бог. ІФ); «Майстер... в підвалині вертів дюрю, вкладав пшеницю і забивав кілком (на штирох вуглах). То — «засновані» (с. Розточка Дол. ІФ); «Майстер в вуглах зарубував хрест; клав «дору»... свячену воду» (с. Ялинкувате Скол. Львів.); «Як завізували хату, клали свечену пшеницю... На вугли, на зав'язи клали свячене» (с. Козева Скол.); «Туди клали гроші, жито, хліб (хліб ні у що не вмотували)» (с. Яблунька Бог. ІФ); «В підвалини по кутах вкладали «всеношну пшеницю», гроші розтяті на четверо» (с. Вишків Дол. ІФ); «Туда клали жито, пшеницю, гроші. Кропили кожен вугол свяченою водою» (с. Петранка Рож. ІФ); «На чотирьох вуглах робили дірку: там водичка свячена, пшеничка, дора» (с. Либохора. Скол. Львів.); «В вугли закладали по одній монеті, дору (освячений в церкві прісний хліб. — А. Б.), все це кропили свяченою водою та відмовляли молитви» (с. Верхній Студений Між. Зак.) [2, арк. 40]; «Ложили артуш з церкви, пшеницю і гроші. Клали в один вугол, в ньому вирубували жолобину» (с. Витвиця Дол. ІФ); «Майстер зачинав зав'язування будови... В кожнім дереві в чотирьох вуглах вити-

нав трикутник... клав дору, пшеницю з церкви і залізні гроші і кожен вугол скропив свяченою водою... трикутник закривав трісків» (с. Хитар Скол. Львів.); «В підвалини клали пшеницю і хліб... клали аркуш, «всеношну пшеницю», свячену воду, гроші... в кожен замок» (с. Міжгір'я Бог. ІФ).

Часто до переліку жертвних предметів входили шматок великодньої верби («шутка») та інші рослини (зазвичай освячені в церкві): «...Там свята вода, шутка» (с. Богрівка Бог. ІФ); «Клали шутку, артуш, свячене зілля» (с. Хмелівка Бог. ІФ); «В хрестик давали «пшеницю осиночну» (посвячену в церкві), «артуш», «шутку», гроші, свячену воду... свячену воду лили у всі кути» (с. Космач Бог. ІФ); «Майстер клав шутку свячену, копійки, барвінок, любисток» (с. Луквиця Бог. ІФ); «В чотири вугли підвалин клали «осеношну пшеницю» (її посвечують, як правлять всеношну в церкві), шутку, артуш, гроші» (с. Хмелівка Бог. ІФ); «В чотири кути в підвалини клали гроші і всю свячене, ще клали шутку» (с. Міжгір'я Бог. ІФ); «Як в'язали підвалини, клали копійки... в чотири кути підвалин клали гроші, жито, шутку, зілля... клали в видовбаний хрестик і кропили свяченою водою» (с. Манява Бог. ІФ); «Клали гроші, артуш (хліб з церкви), васильок, свячену воду» (с. Манява Бог. ІФ); «...Туди — жито, васильок, монети і свячена вода» (с. Саджава Бог. ІФ); «В вугли клали зілля — «уман», «троян»... в ямочку клали то зілля і копійки... копійки не парні: три, п'ять... бо пара то не добре; навіть як садят грядки, то так, щоб рядів було не парне число (без пари)» (с. Ілемня Рож. ІФ); «В кожному вуглі вирізали трикутник, там клали копійки, свячену воду, зв'ялене (засушене. — Р. Р.) зілля, свячене в церкві на Божого Тіла...» (с. Тухля Скол. Львів.); «В вугли підвалин клали по одному зерну пшениці, квіти («дилян і троян») по четвертині монети розрубаної на 4 частини і все це поливали («сипали») свяченою водою...» (с. Либихора Скол. Львів.) [2, арк. 20]; «В углах підвалин клали по одній монеті, по 5 зерен пшениці свяченої на Всеношному богослужінню. Квітку «трояну», освячену на Спаса...» (с. Сопіт Скол. Львів.) [2, арк. 20]; «В вугли підвалин клали цілу монету, по 9 зерен пшениці, квіти василька і любистка, все скроплювали свяченою водою...» (Ценява Рож. ІФ) [2, арк. 20]; «Між підвалини клали гроші і зілля з

полі... то, що святили на Івана» (с. Пороги Бог. ІФ); «Там гроші клали, клали копійку, дору, пшеницю... клали васильок і кропили свяченою водою» (с. Плав'я Скол. Львів.).

В поодиноких випадках серед жертвних предметів етнофори згадують овечу шерсть та часник: «В угли клали дору, гроші, пшеницю, вовну і все це заливали свяченою водою» (с. Тарнавка Скол. Львав.) [2, арк. 48]; «Між підвалини клали гроші, всеношну пшеницю, часник, хліб (яким мирують в церкві)» (с. Липа Дол. ІФ). Інколи у цей набір також входило олово та «сліпий мак»: «В вугли підвалин [клали] мідні гроші, дору, пшеницю «осеношну» (посвячену на «всеношній службі»). — А. Б.), «олово», «сліпий мак»...» (с. Присліп Між. Зак.) [2, арк. 40]; «На вуглах клали дору (хліб з церкви — проскура), свячене олово, свячену воду, святвечірну пшеницю, гроші... Олово брали таке кругле, як кладут до рушниці — шріт, його перетинали на четверо і в кожен вугол клали чвертку» (с. Сенечів Дол. ІФ). У с. Сукіль (Дол. ІФ) «був звичай закладати в вугли хати кілька зерен пшениці, частину монети, єлей — освячена оливкова олія та «євангелісти» — карточки з написаними іменами 4-х євангелістів» [2, арк. 48]. А. Будзан, згадує серед дарів й шматок тисового дерева: «Під вугли хати клали по одному мідному грошу [призначеного] Цареві чи Хресту (?), дору і «тисину» (кусень тисового дерева) та все кропили свяченою водою...» (с. Волосянка Скол. Львів.) [2, арк. 48].

На бойківсько-гуцульському пограниччі, відповідно до матеріалів Р. Сілецького, у підвалини хати інколи ще клали «волосу з хлопців і дівчат (аби велися там люди) і цукор кістковий (аби не був надшкроблений!)», а у підвалини стайні — «шерсть з кожної худоби, щоб велося» (с. Пороги Бог.) [1, с. 100]. У цьому ж регіоні згадуються також однорічні паростки осикового дерева («одноліток з осики») та «жидівське приказаніє» («жидівське івангеліє»): «Туди клали копійки, одноліток з осики, три штуки (то від вроків), зілля (оман, троян), жидівське івангеліє... чи жидівське приказаніє — кусочок листка з жидівської тори... і кропили свяченою водою» (с. Липовиця Рож. ІФ); «Як заклали, то в кожне вугло [клали] жидівське приказаніє... Воно було на шкірі — біленька пластина з верблюжої шкіри... десять заповідей — писало

на ній по жидівськи... То ділили на чотири частини і вкладали в чотири вугли...» (с. Глибока Бог. ІФ); «Клали три зерна всеношної пшениці, свячену воду, жидівське приказаніє... шкіра з молодого лошати, що не ссало цуцьку... і на тому вибиті жидівські букви... То все закривали верхню підвалиною... Букви на приказанії вибивали жиди — то жидівська молитва... Як маєш при собі всеношну пшеницю і жидівське приказаніє, то нічого не боїшся — навіть спати на цвинтарі»⁷ (с. Глибока Бог. ІФ); «В підвалини: пшениця, васильок, вода свячена, жидівське приказаніє (то загортали в папір і клали в хрестик... в вугло» (с. Глибока).

Стосовно мотивації вкладання будівельної жертви, то, як зазначав А. Будзан: «В кожному вуглі «в карби», де «трам в трамі» спирався клали різні речі — вони приносили щастя в хату» (с. Новоселиця Між. Зак.) [2, арк. 19]. У с. Хмелівка (Бог. ІФ) респонденти вважають що, «як закладають, майстер молиться і на кожному вуглі кладе всьо свячене — проти грому». Щоправда у низці населених пунктів респонденти мотивують присутність тих чи інших компонентів будівельної жертви більш конкретно: «Копійки ложили, аби добре велося» (с. Луквиця Бог. ІФ); «...За повірям пшениця мала забезпечити газду достатком збіжжя. Квіти («диян і троян») мали відганяти нечисту силу («нечистяка»), монета повинна приносити багатство господарям, а свячена вода не допускала ніякого зла до хати» (с. Либохора Скол. Львів.) [2, арк. 20]; «...квіти василька і любистка., щоби в хаті пахло все і всі любилися і жили в злагоді» (Ценява Рож. ІФ) [2, арк. 20]; «сліпий мак [ложили,] аби нич сі злого не брало хати, як сліпого маку нич сі не бере (с. Присліп Між. Зак.) [2, арк. 40]; «Тисину клали для того, щоб вона охороняла від недуг жителів хати» (с. Волосянка Скол. Львів.) [2, арк. 48]⁸ та ін.

⁷ Оповідач (майстер) зазначає, що ту «жидівську шкіру» йому дав його вуйко (теж майстер); на ній була жидівська буква. «Жидівське приказаніє» мав кожний майстер: «Він (старий майстер) давав його молодому (як хтів дати)» (с. Глибока Бог.).

⁸ «Молоду тисину дуже важко було найти, бо вона росла глибоко в лісах — «там де не чути було півня». Вивар з цього дерева помагав на всі недуги. Розказували старі люди, що коли важко хворий нап'ється вивару з цього дерева, то йому «зара поліпит», тобто полегшає. А хто носив на грудях маленький хрестик з тисового дерева

Вкладати жертвні предмети (як і здійснювати усі інші процедури, пов'язані з закладами підвалин) майстер завжди починав зі «східного» (південно-східного) кута: «Починали все зі східного кута» (с. Петранка Рож. ІФ). При цьому (вкладаючи жертву) він стояв між підвалинами усередині новобудови: «Як майстер робив заклад — стояв всередині хати» (с. Петранка). Кульмінаційним моментом закладин було закриття підвалин, після чого майстрів обдаровували і влаштовували меншу чи більшу гостину. У с. Саджава (Бог. ІФ) вважали, що «як закривали підвалини, то бажано щоб вся сім'я дивилася, як це роблять — то було святочне».

Бойки вірили, що майстер хату обов'язково на щось (на когось) мав закласти (причому майстер мусив на щось закласти хату — в іншому разі йому самому було б «щось зле»): «Як щось майстер знав, то промовляв при тому; майстер питався на що закласти хату, бо він на щось мусив закласти» (с. Ілемня Рож. ІФ); «Майстер як зарубував вугли щось помолів сі, щось сказав — на щось зарубував» (с. Яблунька Бог. ІФ); «Як майстер закладав підвалини, то на щось закладає ([переважно] на птаха, бо на людтну не можна)» (с. Хмелівка Бог. ІФ); «Майстер хату на щось зарубував — на то що видів. Як зарубав на курку, то в тім подвіру кури сі не вели» (с. Гута Бог. ІФ). Те «щось» («хтось»), на що (кого) зарубував майстер, згідно з повірям обов'язково мало пропасти: «Майстер знав пару слів. Як завізував підвалини, як сказав на що завізує підвалину: на того чи на того (на курку, господаря чи ше когось) — то до року того не було» (с. Глибока Бог.); «Міг закласти на козулі (блощиці) — і тоді вони до року мають забратися з хати (щезнути)... за рік в той день відкриве вікно і вони щезнуть (коли манув рік з того дня, у який закладали хату, господар відкривав вікно і блощиці щезали. — Р. Р.)» (с. Ілемня Рож. ІФ).

Причому майстер (який на щось закладав) робив це таємно — так, щоб інші не чули: «Той майстер який щось знав, того нікому не казав, бо якби сказав, то йому буде шкодити» (с. Ілемня Рож. ІФ); «Коли майстер клав хату, то все що робив, говорив таємно, щоб ніхто (і господар) не чув» (с. Петранка Рож. ІФ); «Колись майстер, як за-

ніколи не хворів і добре себе почував» (с. Волосянка Скол.) [2, арк. 48].

кладав, то щось тихо говорив» (с. Плав'я Скол. Львів.); «Майстер, як закладав, щось тихо говорив» (с. Хмелівка Бог. ІФ). У с. Міжгір'я (Бог. ІФ) як «майстер зарубував на щось, то рубав в вуглі підвалини чотири рази сокирою косий хрест».

Майстри хату могли закласти на щось погане або добре: «Як майстер шос знав, то міг зарубати на зло або на добро» (с. Липа Дол. ІФ); «Були такі майстри шо щось знали: вони могли зробити зле, могли зробити щось добре; як завізав підвалини, майстер міг зробити, шо до року помреш ти або жінка, або не буде дітей, або добра» (с. Глибока Бог. ІФ); «Майстер міг зав'язати хату аби дівчина покричаласі (стала покриткою. — Р. Р.)» (с. Яблунька Бог. ІФ); «Майстер міг зарубати на щось зле» (с. Манява Бог. ІФ); «Майстер міг зробити на зле; як йому не вгодили — він щось закликав» (с. Сенечів Дол. ІФ). Однак, він зазвичай питав у господаря на що закладати хату: «Майстер питався на кого зав'язувати підвалини: чи на діти, чи на худобу, чи на щастя чи на це щось... Як був злий, то зарубував на зле» (с. Міжгір'я Бог. ІФ). Скажімо у с. Либихора (Скол. Львів.) записана оповідка: «Майстер з Ценяви (с. Ценява Рож. — Р. Р.) будував хату, а старий господар [похилого віку] сказав йому, шо ще хоче діти. І майстер, як закладав, так промовив, шо в того ше були діти. (Майстер, як заклав, каже: «Ти мене в куми ше запросиш»)».

Зав'язані підвалини кропили свяченою водою. Це міг здійснювати майстер («Майстер три рази обходив і кропив свяченою водою вже зав'язані підвалини, а миску з водов ставив в будову... йшов зі сходу»: с. Розточки Дол. ІФ; «Старший майстер скидав шапку, молився, кропив водою — і підвалини закривали. Все починали від сходу сонця»: с. Липовиця Рож. ІФ) або священик («Міг посвячувати [підвалини] священик»: с. Тухля Скол. Львів.; «[Жертовні предмети] в углах підвалин клали... А священик все це освячував водою та читав євангеліє»: с. Сопіт Скол. Львів. [2, арк. 20]). У с. Міжгір'я (Бог.) після того, як зав'язали підвалини: «Засівали житом або вівсом по пляцу (аби не пшениця) — аби сі водила пашня».

Завершення закладин в окремих населених пунктах відзначалося локальними особливостями. У низці сіл власне лише тоді всередині будови в землю втикали невеличкий дерев'яний хрестик: «Як заклали, то

посередині хати ставили малого хрестика. Хрестик робили з смерекового дерева. Невисокий хрестик втикали в землю, а потім (як робили долівку. — Р. Р.) його присипали глиною (хрест ставили там, де мала бути піч (де має бути комин), — щоб грім не вдарив» (с. Вишків Дол. ІФ); «Там, де стіл (де образ), в землю встромляли хрест з трепети (зв'язували навхрест дві гілочки і забивали в землю. — Р. Р.). Хрест ставили, як вже заснували підвалини. Той хрест стояв, поки накрили хату, тоді його виносили на під (той хрест, як звели кізли, ставили на верх, до нього чіпали хустку для майстра; потім, як накрили — хрест застромляли за стріху» (с. Витвиця Дол. ІФ); «Як зав'язали, на східному вуглі клали горілку... Як зав'язали, посередині хати в землю забивали хрест (як хату накрили, той хрестик прибивали на під). Хрест ставили до сонці» (с. Петранка Рож. ІФ).

Доволі часто після закриття підвалин на усі чотири їх вугли клали по хлібині: «Як заклали підвалини, на чотири вугли по круглій хлібині клали» (с. Міжгір'я Бог. ІФ); «Як заснували підвалини, то на штирох углах підвалин газда ставив по хлібині (хліби забирав майстер)» (с. Станківці, Церковна Дол. ІФ); «Хліб клали вже на зав'язані підвалини на штири вугли. Майстер дякував газді і забирав хліб» (с. Манява Бог. ІФ.); «На всі вугли підвалин клав господар по одному боханцеві хліба, які після «зав'язин» забирав майстер» (с. Ценява Рож. ІФ) [2, арк. 20]. Деяко по-іншому це відбувалось у с. Хмелівка (Бог. ІФ): після вкладання будівельної жертви і закриття підвалин «майстер запечатав хлібом то, шо заклав»: він обходив усі вугли (починаючи зі сходу) і кожен із них «побивав буханкою круглою хліба (в той час він всіх відганяв, аби йому не заважали)». У с. Космач (Бог. ІФ) після того, як зав'язали підвалини газдиня давала майстрові хлібину, «майстер брав під паху той хліб, обходив навкола будови (починаючи зі східного кута. — Р. Р.) і молився: на кожному вуглі вклевав і молився; як молився то хліб ставив на вугол підвалини». У с. Розточки (Дол.), як закрили підвалини: «Всередині підвалин в хаті в землю встромляли хрест з ліщини. Майстер три рази обходив і кропив свяченою водою вже зав'язані підвалини (йшов зі сходу), а [потім] миску з [свяченою] водою ставив в будову (коло того хреста). Як зав'язали, то на підвалини

по чотирьох вуглах майстер ставив в вугол хлібину (йшов по ходу сонця). Хрест робив майстер і забивав його [в землю]. Як збудували хату, той хрест клали на стрих». Подібно це дійство відбувалося й у інших населених пунктах: «Як заклали, кропили свяченою водою. Як затягли підвалини — посередині хрест: хрест або зсередини хати прибивали до підвалини, або його встромляли в землю. Як заходили (вселялись. — Р. Р.) в хату, той хрест спалювали в печі в старій хаті. Як зав'язали, на кожному вуглі ставили хлібини (починали від сонця). Все ложив майстер. Як він клав хліб, стояв зі двору» (с. Ілемня Рож. ІФ); «Там де будували... Збили хрестик (хресток) і втикали в землю... хресток робили, як зав'язали підвалини. Як зав'язали, по кутах на підвалини ставили хлібини. Все починали зі сходу ставити (хлібини ставив господар). Хліб забирали майстри. Тепер з хлібом дають майстрам ще хустки» (с. Красне Рож. ІФ); «Як зав'язали [підвалини], на кожен вугол господиня клала хлібину і до полудня (з південного боку) перед зрубом («передхати») в землю втикали свячену шутку. Потім хліб забирали майстри» (с. Лукавиця Бог. ІФ). У с. Саджава (Бог. ІФ): «Як затягнули підвалини, господиня кожному майстрови (а їх було чотири) давала хліб на рушникові. В день закладини вже нічо не робили. На чотири кути підвалин ставили косички з квітів».

Місцями, після закладин повторювали ворожіння: «Як зав'язали — майстрови [давали] подарки: хліб, горівку... давали всім майстрам. Потім на ніч на штири вугли клали калачі, аби переконатися як підвалини зав'язані» (с. Богрівка Бог. ІФ); «Як заклали підвали, на чотири кути ставили по хлібині (під кожну хлібину клали хустку). Той хліб стояв через ніч аж до рані; як щось його рушило — то погано. Зрані той хліб віддавали бідним — дідам, старцям» (с. Пороги Бог. ІФ).

В окремих населених пунктах (сс. Ілемня, Петранка Рож. ІФ) в один день з підвалинами встановлювали й «одвіря»: «Як зав'язали підвалине, в той день ставили одвіря» (с. Петранка). У с. Ілемня фіксуємо цікавий звичай, відповідно до якого: «Як майстер зав'язав, поставив перше одвір'я, на одвір'я клав полотно (три метри) — «полотно метав на одвіря майстер» (перекидав через надпоріжник. — Р. Р.): полотно висіло, поки не вста-

вив всі одвіря, потім майстер забирав собі то полотно на портки».

«Закладини» завершувались більшою чи меншою гостиною: «Як заклали — робили гостину» (с. Хмелівка Бог. ІФ); «Ввечер робили гостину — «закладини» (с. Липовиця Рож. ІФ); «Ввечері гостина — «зав'язане підвалин» (с. Красне Рож. ІФ); «Підвалини затягували цілий день... Як майстри затягнули підвалини — могорич («закладини»)» (с. Яблунька Бог. ІФ); «Як заснували — робили гостину — «засноване» (с. Витвиця Дол. ІФ). Це частування могло відбуватися безпосередньо на зав'язаних підвалинах: «На підвалинах майстри вечеряли... в той день більше нічого не робили» (с. Пороги Бог. ІФ). Проте доволі часто етнофори твердять, що частування відбувалось за столом усередині новобудови: «Як заснували хату, то робили гостину в хаті... Ставили стіл» (с. Липа Дол. ІФ); «Потім майстрам робили гостину... гостились всередині в [новій] хаті... за столом» (с. Розточка Дол. ІФ); «Як зав'язали — гостина в новій хаті... на підвалини не сідали» (с. Ілемня Рож. ІФ); «Могорич — гостина тоді, як зав'язали підвалини... Робили гостину на будові між підвалинами... газди ставили стіл, лавке» (с. Сенечів Дол. ІФ). Зазвичай у цей день роботи вже не продовжували, щоправда у с. Плав'я (Скол. Львів.) респондент твердить, що «як зав'язали — пили по сто грам і далі робили».

У процесі зав'язування підвалин дотримувались низки неписаних правил. Зокрема бойки вважали, що «на камені в'язати хати» (тобто зав'язувати підвалини) не можна. Водночас існувало повір'я, відповідно до якого: «Подовжні і поперечні підвалини зав'язували рівночасно. І після зав'язин їх не можна було розв'язувати, бо в хаті побудованій на розв'язаних трамах «не велося, не було щастя, всі зачинання не покінчувались» (с. Новоселиця Між. Зак.) [2, арк. 19]. Тому доволі часто підвалини в'язали на дерев'яних підкладках (вкладали дари тощо), а вже відтак під них підкладати фундаментне каміння: «Підвалини могли зав'язувати на деревах, а потім під них підкочувати камені» (с. Липа Дол. ІФ); «Затягали підвалини на ковбичках, потім [під підвалини] підсували камені, а ковбички забирали» (с. Космач Бог. ІФ). Будівельні відходи (тріски із замків), які у процесі будівництва скидали усередину зрубу, перед закрит-

Іл. 2. Головка сволока; с. Луквиця Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.

тям підвалин обов'язково спалювали: «Тріски з замків спалювали» (с. Космач Бог. ІФ). У с. Хмелівка (Бог. ІФ) вважали: «Як лишити тріски всередині [зрубу] з замків підвалин, то все будуть мати смітє в хаті», тому «перед тим, як майстер запечатував, то всьо вимітали і спалювали». Як і повсюдно в Карпатах, та Україні загалом [1, с. 170—171], на сході Бойківщини побутувала низка приписів стосовно поводження з основним інструментом майстра — сокирою. Відповідно до народного повір'я, у той час, коли майстер відпочивав, сокиру не можна було зарубувати в будову (особливо у підвалини) — вона мала лежати — «відпочивати», як і майстер: «[Як майстри відпочивали], сокири в підвалини не зарубували» (с. Ілемня Рож. ІФ); «Як [майстри] відпочивали, сокири в підвалини не можна зарубувати, а тільки поставити» (с. Сенечів Дол. ІФ); «Сокиру майстер ніколи не забивав в дерево, а клав, — поки він відпочиває і сокира має відпочити» (с. Космач Бог. ІФ); «Як майстри відпочивали, сокири не зарубували, а клали, аби сокира відпочила» (с. Красне Рож. ІФ); «Сокиру в підвалину не можна зарубувати (так само не можна [зарубувати у повалений стовбур] і як ліс рубають). Сокиру ложили, щоб вона відпочивала, так як і майстер» (с. Петранка Рож. ІФ). Ціоправда у с. Липа (Дол.) побутував локальний звичай, відповідно до якого під час відпочинку майстрів, сокиру «в підвалину можна зарубувати», але не можна тільки «там, де поріг».

У низці населених пунктів вважали, що жінка не мала права бути біля новобудови під час зав'язання підвалин: «Як зав'язували хату, жінка не захо-

дила» (с. Ілемня Рож. ІФ); «Жінка на перехід недобра; вона не повинна була бути на будові, як зав'язували хату» (с. Сенечів Дол. ІФ); «До того, як зав'язали [підвалини], жінка там ходити не могла, хіба після того, як зав'язали» (с. Вишків Дол. ІФ). За порушення цього табу майстер міг наслати на неї якусь біду. Скажімо, у с. Міжгір'я (Бог. ІФ) оповідають, що одного разу «як заклали підвалини, одна ходила, а майстер каже: «Най вона собі походить»... і потім її було зле». Знову ж, «як заснували хату, то жінка не мала права переступити через підвалини, хіба тільки там, де мали бути двері» (с. Липа Дол. ІФ).

При встановленні підвалин їх прикоренева частину («гудзир») завжди орієнтували на південно-східні румби: «Підвалини клали відземком на схід, бо як навпаки — то так, як би чоловіка поставив догори ногами» (с. Хмелівка Бог. ІФ); «Як клали підвалини, то гузир в бік... відземком за сонцем» (с. Богрівка Бог. ІФ). Це ж торкалося й орієнтації сволоків («грагарів») та верхніх вінців зрубу — платв: «Підвалини і платви [клали] відземком на схід або південь» (с. Глибока Бог. ІФ); «Підвалини і грагар старшим концьом (комльом) обов'язково клали до сходу» (с. Липа Дол. ІФ). Знову ж усі вертикальні елементи будівлі (одвірки, крокви тощо) обов'язково встановлювали по росту дерева: «Стовпи і козли ставив відземком вдолину» (с. Хмелівка Бог.); «В хаті всі стовпи ставили по росту, бо навпаки — то так, як би хлопа догори ногами перевернув» (с. Глибока Бог. ІФ).

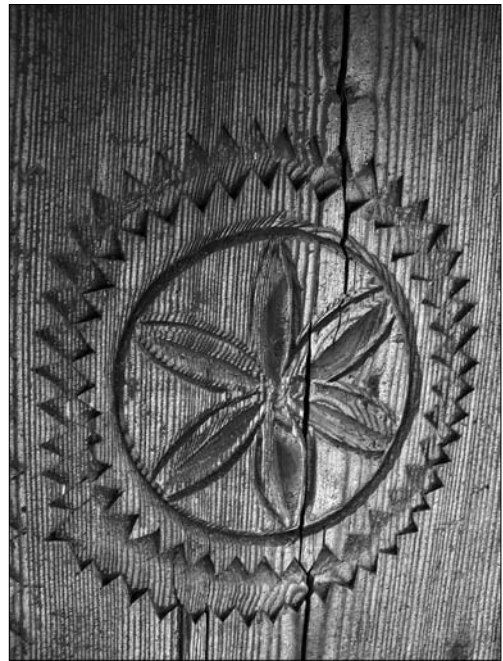
Стосовно встановлення інших елементів зрубу, особливих обрядодій практично не фіксуємо. Скажімо, у с. Лукавиця (Бог. ІФ), «як клали (встановлювали на місце. — Р. Р.) грагар — хрестилися». До речі бойки наділяли цей конструктивний компонент житла лікувальними властивостями: «Як дитина заслабне, то дитину піднімали до грагара» (с. Гута Бог. ІФ). Головку «грагара» (кінець, який виступав у сіни) фігурно вирізали (іл. 2), а на його нижній поверхні (як і на надпоріжнику одвірків) вирізали магичні знаки: розетки (іл. 3), косі хрести (іл. 4) та ін.

Цікавий звичай, пов'язаний із закінченням монтажу зрубу, побутував у с. Ілемня (Рож. ІФ). Зокрема тут, «як добудують хату (кізлів ще нема, тільки встелили повалу), тоді пили горівку в хаті на поді (горищі. — Р. Р.)... помолитися, бра-

ли склянку і кидали на поді, щоб вона розбилася (кидали до схід сонця); склянка мала розбитися, тоді господар то скло збирав».

Знову ж, місцеві бойки вважали, що коли один майстер почав будівництво і не завершив (покинув, посварившись з господарем чи ще з якоїсь причини), то інший, як правило, остерегався завершувати (він це міг робити хіба зі згоди першого майстра): «Як майстер покине будову, то другий на будову не йде» (с. Глибока Бог. ІФ); «Як майстер не скінчив будови і кинув, то другий боявся йти» (с. Манява Бог. ІФ); «Як один майстер покинув будову, то другий не йшов, бо той [перший] міг заклести... Колись одні майстри почали будувати хату, та й щось не поділили з газдою — посварилися з ним і покинули будову. Прийшли другі майстри, але робота їм не йшла: що вб'ют кілок, а він вискочит» (с. Витвиця Дол. ІФ). Місцями це пояснюють етикою професійної солідарності стосунків між майстрами: «Як майстер почав будову і кинув, то другий не йшов, бо майстер на майстра не піде» (с. Хмелівка Бог. ІФ). Зазвичай іти завершувати розпочате іншим майстром будівництво можна було лише з його згоди: «Як майстер кинув роботу, то другий [майстер завершувати] не йшов, не положено: майстер на майстра не може йти. Треба було питати того що покинув: як дозволив — то йшов» (с. Петранка Рож. ІФ); «Як один майстер почав будову і кинув, другий майстер не йшов (хіба, що перший позволив)» (с. Ілемня Рож. ІФ).

Робота майстрів завершувалась монтуванням крокв («козли», «кізли»; рідше — «крокви», «роги»), що відзначалось закріпленням на гребені крайньої східної їх пари будівельного дерева — «косиці» («віха», «яличка», «смерічка») (іл. 5, 6, 7): «Як ставили кізли, на першу пару до схід сонця зачіпали ялинку» (с. Ілемня Рож.); «На перші кізли чіпали яличку — віху» (с. Липовиця Рож. ІФ); «На кізли — косиця... з одного боку даху — від сходу сонця» (с. Тухля Скол.); «Косицю ставили на східні кізли скраю... косиці стояла з горішнього боку» (с. Гута Бог.); «На кізли — косиці... з східного або південного боку, на самий чубок» (с. Глибока Бог.); «На перші роги клали смерічку, яку вбирали» (с. Розтока Нижня Вол.); «На крайній козел чіпали косицю» (с. Космач Бог.). На Сколівщині респонденти інколи відзначають, що встановлювали дві «косиці» — на двох причілко-

Іл. 3. Розетка на надпоріжнику дверей; с. Вишків Долинського р-ну Івано-Франківської обл.

Іл. 4. Косий хрест на сволюку; с. Гута Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.

вих парах «кізлів» («З двох боків будови, на послідних кізлах ставили косицю — дві маленькі смерічки, вбрані лентами»: с. Плав'я; «На кізли ставили смерічку по двох краях даху»: с. Козева; «На кізли — дві косиці по краях... смерічка і ленти»: с. Хитар); очевидно це торкається будівель з двома житловими приміщеннями, розташованими обабіч сіней. Стосовно спорадичного звичаю «класти косицю» посередині даху («Косицю прибивали на хаті до середнього кізла... посередині будови»: с. Красне Рож.), то тут, очевидно, ідеться про домівки типу «комора + хата + сіни», тобто «косицю» встановлювали на крайніх східних кроквах власне житлового приміщення.

Іл. 5. Будівельне деревце; с. Петранка Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.

Іл. 6. Будівельне деревце; с. Лужки Долинського р-ну Івано-Франківської обл.

В окремих випадках етнофори наголошують, що будівельне деревце встановлювали (як і починали будівництво хати) у вівторок та четвер (в «скоромні дні») і в ніякому разі цього не годилось робити у «пісні дні» (понеділок, середу, п'ятницю): с. Красне (Рож.).

«Косицю» здебільшого «клали» після того, як дах був «викілований» (тобто тоді, коли усі крокви були змонтовані) та «полачений» (вкритий «латами»): «Майстер чіпав косицю, як вже були всі кізли» (с. Липовиця Рож.); «Косицю... прибывав майстер, як на даху є всі кізли» (с. Красне Рож.); «Косицю клали — коли є всі кізли» (с. Петранка Рож.); «На крайній козел чіпали косицю, як тіль-

ки «полатили» (с. Космач Бог.). Проте місцями це могли здійснювати уже при встановленні першої пари крокв: «Майстер чіпав смерічку на перший кізел і той кізел разом з смерічкою піднімав» (с. Вишків Дол.); «Майстер прибывав яличку до першого козла; з нею козел зводили» (с. Сенечів Дол.). У с. Козева (Скол.) зафіксовано локальний звичай, відповідно до якого, «як ставили кізли, то послідний козел прибывав господар і скільки цвяхів вбив [в нього] — стільки давав горівки [майстрам]».

Щодо конструкції, то зазвичай «косицю» виготовляли з невеличкої (0.5—1 м) смерічки (ялички) чи відповідного розміру вершка останньої, яку прикрашали паперовими стрічками, квітами та ін.: «На кізли клали косицю — смерічку вбрану папером» (с. Міжгір'я Бог.); «До першого кізла кладут косицю з смереки... з жита, з васильку, з свяченого зілля» (с. Хмелівка Бог.); «Косиця — деревце ялички або смерічки. Косиця — так, як на весілю⁹. В косицю давали шутку, васильок... то було свячене» (с. Глибока Бог.); «Косиці з ялини. Її вбирали: васильок, жито (не менше три колоски), бинди з кольорового паперу» (с. Глибока Бог.); «Косиця — вершок з смерічки, прикрашений паперовими гіблівками (стрічками)» (с. Пороги Бог.); «Ялинку вбрали кольоровими паперами» (с. Ілемня Рож.); «Косиці — верх смерічки з стонжками» (с. Гута Бог.); «На кізли (в вершок кізлів «від сонці») — косиці з молоді смерічки... висока оден метер» (с. Манява Бог.); «На кізли — косиця: верх молоді сосни, її маїли» (с. Петранка Рож.); «Косиця — вершок смерічки, прибраний [ялинковими] іграшками... до того ще могли прив'язувати фляшку» (с. Тухля Скол.); «На кізли клали косицю — мала смерічка, вбрана папером» (с. Саджава Бог.); «На кізли чіпали смерічку з лентами» (с. Вишків Дол.); «На кізли ставили смерічку, вбрану стрічками» (с. Сенечів Дол.); «На перші роги клали смерічку, яку вбирали» (с. Розтока Нижня Вол.); «На кізли — мала смерічка (косиці); на косицю — «цура» (красна і біла тряпки)» (с. Пилипець Між.). У с. Луквиця (Бог.) респонденти зазначають, що «на кізли клали косицю з ялиці» і на ній обов'язково «мало бути три ряди

⁹ До речі, Ф. Потушняк у свій час порівнював «харугов», яку вивішували на кроквах хати під час будівництва, з весільним деревцем [8].

гілля»¹⁰. Відповідно до інформації А. Будзана, у с. Тернавка (Скол.), «на першому козлі хати ставили ялинку з природними шишками» і «скільки на ялинці було шишок, стільки пляшок пива повинен був дати господар будівничому на гостині, що звалась зводина»¹¹.

Відповідно до звичаю, смерічку у лісі рубав господар або майстер, прикрашала господиня, а встановлював її на крокви завжди «старший майстер»: «Газда косицю рубав, газдиня вбирала, майстер чіпав» (с. Міжгір'я Бог.); «Косицю рубав господар, вбирала господиня... Косицю господар виносив — так, як вона має стояти, як росла в лісі — чубком вверх... передавав [майстрові]... прибывав майстер» (с. Глибока Бог.); «Косицю різав газда» (с. Петранка Рож.); «Робит косицю газдині, вішають майстри» (с. Хмелівка Бог.); «Косицю робила газдині, а майстер мав садити її на гору» (с. Хмелівка); «Смерічку рубав господар, жінки в хаті її вбирали, господар брав і давав майстрові, а той чіпав» (с. Вишків Дол.); [Косицю] рубав або газда, або майстер; вбирав газда, чіпав старший майстер» (с. Глибока Бог.); «Рубав смерічку майстер, вбирали газди, а майстер прибывав її» (с. Сенечів Дол.); «Її рубав старший майстер, вибирав квітками господар, а зачіпав на кізлі знов старший майстер» (с. Липовиця Рож.); «Ялинку... прибывав майстер... Ліз по драбині до першого кізла і прибывав» (с. Ілемня Рож.). У с. Красне (Рож.) фіксуємо локальний звичай, відповідно до якого, «рубав косицю сусідський дітвак — була така мода», знову ж «прикрашували її господарі, а прибывав майстер». У с. Тухля (Скол.) «зачіпав косицю хтось з робітників, якому казав майстер... той, що найліпше робив (найкраще працював на будові. — Р. Р.)». Відпо-

Іл. 7. Будівельне деревце; с. Хмелівка Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.

відно до звичаю, закріплювати «косицю» на кроквах заборонялось членам родини: «Косицю... мали прибывати не свої (з сім'ї. — Р. Р.), а хтось чужий» (с. Тухля Скол.).

Як і в інших етнографічних групах України [1, с. 285—286], під час закріплення будівельного деревця до крокв у нього остерігались бити цвях: «Косицю брали в хомутик, в неї цвях не били» (с. Лукавиця Бог.); «Косицю не прибывали, а брали в хомут з двох цвяхів» (с. Глибока Бог.).

Встановлену на кроквах «косицю» етнофори зазвичай трактують як завершення роботи «майстра»: «Як поставили косицю — майстерська робота скінчена» (с. Петранка Рож.); «Віха — кінець роботи» (с. Липовиця Рож.); «Косиці означає що хата збудована» (с. Лукавиця Бог.). Проте інколи чуємо й інші трактування: «Косиці для того, аби добре жилосі господареві» (с. Глибока Бог.); «Косиця — радість, що є будинок» (с. Глибока Бог.).

Стосовно подальшої долі «косиці», то її могли зберігати на горіщі: «Як вкривають хату — косицю знімають і кладуть на під» (с. Глибока Бог.); «Пошивали околотом... Як пошивав (підходив до «косиці»), то звертав її на «під» і так там вона собі стояла» (с. Космач Бог.); «Як прийшов пошивайко (майстер, котрий вкривав дах соломою. — Р. Р.), косицю загинали на під і вона там лишалася на все (як зломалася, то закладали там само — за крайній козел» (с. Глибока Бог.); «Як криють хижу, косицю не знімають, а загинають» (с. Пилипець Між.). В інших випадках її спалювали: «Косиці стояла, доки не накрийот хату, потім її спалюва-

¹⁰ Паралелі між весільним чи похоронним деревцем і будівельним прослідковуються й у інших населених пунктах: «Як на весілю, так і на похоронах молодих людей несли «трійцю» (гілку смерічки з трома паростками; мала смерічка — така як «косиця» на крокви, тільки на три гілки)» (с. Манява Бог.); «Як вмер нежонатий хлопець, то несли вершок сосни (колись яблуні) з трома гілками — «тризуб»; то називали «трійця»» (с. Гута Бог.). Знову ж, як і в інших регіонах України, у бойків існував звичай садити на могилах дерева: «На гробі (в ногах) садили дерево, що родит» (с. Гута Бог.).

¹¹ Як зазначив учений: «Лише старий і досвідчений майстер знав, що таку ялинку слід шукати в мокрих місцях — «в мляці», де вона дуже повільно росла, тому мала мати на верху до 10—20 шишок»: с. Тернавка (Скол.) [2, арк. 25].

ли» (с. Луквиця Бог.); «Як пошили дах — косицю спалювали» (с. Міжгір'я Бог.); «Як ніхто не вкрав, то косицю спалювали в печі» (с. Хмелівка Бог.). Траплялось, що косицю знімали і клали на плодові дерева у саду, де вона мала засохнути і сама пропасти (сс. Пороги, Хмелівка Бог.) [1, с. 292].

На Богородчанщині «косицю» інколи викрадали молоді дівчата: «Було так, що косицю дівки крали і щось [на ній] ворожили» (с. Глибока Бог.). Тут побутовало повір'я, відповідно до якого, «як дівки вкрадуть косицю, то мали сі віддати» (с. Хмелівка Бог.). Уважали, що «як дівка вночі вкраде косицю — до року вийде заміж... при тому дівка обов'язково має бути гола — тільки в стонжці» (с. Яблунька Бог.). Повір'я подібного змісту на Богородчанщині фіксував й Р. Сілецький (сс. Пороги, Хмелівка, Глибока) [1, с. 292].

Після встановлення будівельного деревця, господарі обдаровували майстрів («За косицю майстрови дають хліб і півлітру»: с. Хмелівка Бог.) та влаштовували більше чи менше чатування. У багатьох випадках подарунки для майстрів (чи лише старшого майстра) прикріплювали до «косиці»: «До косиці газди зачіпали хустку з грішми... прибывав на козел майстер... а гроші і хустку здіймав» (с. Красне Рож.); «Як майстер прибыв віху, господар зачіпав до віхи полотно і фляшку горілки, а майстер знімав... фляшку на поді розпивали» (с. Липовиця Рож.); «На кізлі ставили яличку... її вбирали квітками. До ялички прив'язували хустку (в ній були гроші); яличку господар подавав... а зачіпав майстер. Майстер ялинку прибывав до кізла, а хустку забирав і лазив вниз» (с. Липа Дол.). Проте нерідко майстрів обдаровували уже після встановлення деревця: «Як поставили косицю, газда розраховувався — майстерська робота скінчена» (с. Петранка Рож.); «За косицю господар кожному майстрови давав буханку хліба і фляшку» (с. Глибока Бог.); «Як на кізлі косиця... за косицю давали [майстрові] сорочку» (с. Міжгір'я Бог.); «Косицю робили газдині... В косицю газда клав гроші, а майстер мав сидити її на гору... ті гроші майстер забирав... Як вішав, мав мати майстер коло себе (в руках) хліб... потім вони той хліб їли... Майстрови, як йшов до дому, — давали хліб» (с. Хмелівка Бог.).

Цікавий локальний звичай, пов'язаний із будівельним деревцем, зберігся у с. Витвиця (Дол.). Там, як

уже згадувалося, після заснування підвалин, у місці майбутнього стола (там, «де образ») в землю встромляли хрестик з «трепети» (зв'язували навхрест дві гілочки і забивали в землю). Відтак, «Як звели кізлі, той хрест ставили на верх... до нього чіпали хустку для майстра... до верха господар прив'язував хустку. Як поставили кізлі, то майстер діставав хустку, майстер [її] знімав... Хрест стояв поки накрили хату, тоді його виносили на під... як накрили — хрест застромляли за стріху».

Встановлення будівельного деревця на кроквах завершувалось гостиною, яку називали «косиця» (сс. Петранка, Красне Рож.; Манява, Космач Бог.; Тухля, Плав'я Скол.), в окремих випадках — «зводина» (с. Липа, Витвиця Дол.): «На кізлі чіпали смерічку з лентами — і господар давав могорич» (с. Вишків Дол.). У с. Хитар (Скол.) говорили: «Косиця на хаті — горівка на столі». Ця гостина була вже більшою, на ній окрім майстрів часто були присутні сусіди, родичі тощо: «Тоді більша гостина — косиці. На гостину скликали родину і всіх, хто шо помагав робити при будові хати» (с. Плав'я Скол.); «На гостину (зводина) кликали майстрів і родину, гостилисі в старій хаті» (с. Липа Дол.); «На косицю робили гостину в тій хаті, де газда живе... кликали сусідів, майстрів» (с. Красне Рож.)¹².

Урочистий вхід у новобудову називали «входина», «сідати до хати», «вхід до будинку», «новосілля». Як і розпочинати будівництво, входити у новобудову теж можна було лише у певний час. Цього ніколи не робили у високосний рік, пости. Найчастіше найсприятливішими днями для переходу у нове житло вважали суботу й неділю (а зчаста — й святкові дні): «В хату заходили все в суботу» (с. Міжгір'я Бог.); «Переходили в суботу, неділю» (с. Сенечів Дол.); «Входили в хату в свято або в неділю» (с. Глибока Бог.). У с. Ілемня (Рож.) заходили в суботу або у вівторок.

Як в українців, так і в інших слов'янських народів побутовало повір'я, що той, хто перший увійде у новобудову — до року обов'язково помре [1, с. 339]. Один із найбільш поширених способів уникнути цієї небезпеки для людини, що першою заходила в нову оселю, полягав у підміні її птахом чи якоюсь твари-

¹² Варто відзначити, що у деяких населених пунктах респонденти відзначають, що будівельне деревце встановлювали й на кроквах господарських споруд: «Косицю ставили і на стайню» (с. Хмелівка Бог.).

ною [1, с. 341]. В досліджуваному регіоні цю функцію передовсім виконував кіт (сс. Манява Бог., Вишків Дол., Ілемня Рож., Плав'я, Тухля Скол.), півень (сс. Міжгір'я, Саджава, Глибока, Яблунька Бог.; Витвиця Дол.; Красне Рож.), кіт або півень (с. Хмелівка Бог.), а в окремих випадках — собака («Перед тим, як входять, в хату впускають kota або пса»: с. Луквиця Бог.) чи курка. Скажімо, у с. Гута (Бог.), перед тим, «як входили перше в хату», могли на ніч «впускати» когута, собаку або курку. Цю тварину називали «засідач», «засідатель»: «Як заходили, до хати несли kota або когута — пускали засідателя на ніч» (с. Хмелівка Бог.); «На першу ніч в хату впускали когута — впускають засідати» (с. Саджава Бог.); «Перед тим, як входять в хату, на ніч пускали засідача — когута» (с. Глибока Бог.).

Стосовно додаткових вимог щодо порядку впускання «засідателя» (через вікно, «задом» тощо), які зафіксовані в інших регіонах України (заодно й на заході Бойківщини) [1, с. 342—346; 6, с. 286], то тут таких не фіксуємо. Лише у с. Вишків (Дол.) зазначають, що kota до хати обов'язково мала впускати жінка — «газдині» (а не «газда», як у інших селах). Місцями респонденти зазначають, що кіт обов'язково мав бути чорної масті: «Перше до хати пускали чорного kota» (с. Вишків). Проте деінде дотримувались протилежної думки: «Як хочуть сидати до хати, беруть kota (кіт [будь-якої масті], аби не чорний) і мечуть в хату, аби він там сі переначував» (с. Ілемня Рож.). Водночас, як зазначають у деяких селах, на той час (коли впускали «засідателя») у хаті вже мав стояти стіл. Скажімо, у с. Вишків (Дол.) «перед тим, як впускати kota, до хати занесли стіл і на ньому клали хліб».

Стосовно мотивації щодо ночівлі тієї чи іншої тварини (птаха), можемо почути різне: «Як входили, перше в хату когута впускали на ніч, бо когут піє і буде добре в хаті» (с. Хмелівка Бог.). У с. Саджава (Бог.) зазначають: «На першу ніч в хату кидали когута, рано входив газда: в тім куті, де спав когут, робили постіль», у с. Гута (Бог.): «Перше впускали пса, бо він не лукавий»; «в хату перше впускали курку, най вона журиється». До речі, подібну мотивацію стосовно курки як «засідателя» Р. Сілецький зафіксував у сусідньому с. Пороги (Бог.): «Найперше в хату на ніч кладуть куріцу, аби сі курка журила, а не людина — не той газда, не тотя сім'я»

[1, с. 344]. Проте, як уже відзначалось, «засідич» мав перебрати на себе небезпеку смерті, яка загрожувала тій людині, яка першою заходила в новобудову: «Першим до хати на ніч впускали kota, бо як здохне — то кіт, а не людина [помре]» (с. Манява Бог.); «Як хату побудували, пускали на ніч когута, бо не дай Бог якийсь лихай [в хаті] — щоб не людина, а когут міг здохнути» (с. Глибока Бог.).

На другий день зранку «засідича», як правило, впускали: «Як «виладили» в хаті, запускали kota, аби ніч переночував. Зрані kota випускали і заходили господарі» (с. Плав'я Скол.). Позитивною ознакою вважалось — коли «засідич» через якийсь час пропаде (за народним повір'ям, його не можна було вбивати — він мав «пропасти» сам): «Беруть kota і мечуть в хату... Казали: «Начуй ту, бо завтра не будеш начувати». Того kota не треба вбивати, він сам має здохнути» (с. Ілемня Рож.); «Перед тим, як входити, на ніч кидали когута. Когут ночував ніч. Того когута не можна було рубати (його викидали десь гет або віддавали сусідам, най собі зарубають)» (с. Красне Рож.). Цікаву інформацію фіксуємо у с. Манява (Бог.). Тут kota, якого впускали у хату перед тим, як входили господарі, тримали там закритим декілька ночей. Причому, як зазначають окремі респонденти, «Дехто його там тримав до того часу, поки не здох»¹³. Подібне, відповідно до матеріалів А. Будзана, відоме й на заході Бойківщини (Закарпаття). Тут чорну кішку, яка ночувала в хаті першу ніч, зранку вбивали і підвішували над дахом житла [2, арк. 33]. Інформація записана нами у с. Яблунька (Бог.) від від Запоточні Юстини Дмитрівни, 1931 р. народж., доволі чітко вказує на зв'язок «засідателя» з кривавою жертвою: «Як входять в хату, несуть когута і на порозі йому відрубують голову, «щоби відкупив хату» — аби в новій хаті ніхто не помер (так казали дуже старі люди). Молодші люди кажуть, що когута в хату впускали на ніч (аби переначував)».

У багатьох населених пунктах перед тим, як входити у хату, у церкві замовляли службу: «Замовляли в церкві Службу Божу за здоров'я» (с. Глибока Бог.); «Як входили в хату, в церкві замовляли

¹³ До речі, подібне дійство з котом відоме й у Франції. Тут (м. Льеж), перед тим як заходити у новобудову, у ньому закривали kota і чекали поки він не здохне з голоду [9, с. 175].

Службу Божу за здоров'я. Робили входи́ни, кликали рідню; зрані — Служба Божа, а потім йшли до хати» (с. Петранка Рож.); «Часто було так, що перед тим як заходити в хату давали в церкву на Службу Божу за померлих» (с. Ілемня Рож.).

Зазвичай новобудову освячував священник («посвіщине» «рожданіє»): «Коли входили в хату, то священник її посвячував»; (с. Липа Дол.); «Перед тим як заходити, хату висвещував ксьндз» (с. Красне Рож.); «Священник посвячував хату» (с. Тухля Скол.); «Перед тим як мали сідати в хату — в церкві служба, а потім в хаті «рожданіє» священник робив. Священник на всіх ву́глах щось заверчував» (с. Плав'я Скол.); «Як збудували — посвячували хату. Як посвячували, то в чотирьох стінах вертіли навхрест (посередині кожної із чотирьох стін виверчували отвір. — Р. Р.) і закладували [туди] своє свячене» (с. Хмелівка Бог.); «Священник робив посвіщине хати: світить свічки на кожному вікні. Всі молились, священник правив, моляться, дякують Господу Богу» (с. Ілемня Рож.); «Хто багатший, то кликав ксендза і робив «посвещине», робив гостину; кропив святів водів (кропило робили з колосків; як є «Дід» (різдв'яний сніп. — Р. Р.), то на кропило колосі з нього дають)» (с. Гута Бог.). Місцями перед тим, як «входити в хату», у новобудову приходив дяк і читав псалтирі. У такому разі говорили: «Рихтую салтирію» (що означало: готую перехід до нової хати): с. Сенечів (Дол.).

На час урочистого вселення, у хаті вже мав стояти стіл (с. Ілемня Рож.), а також лави (у давніших житлах лави конструктивно повністю чи частково могли бути зв'язані зі зрубом): «Перше до хати занесли стів і лавке» (с. Сенечів Дол.). У с. Пороги (Бог.) зафіксовано локальний звичай, відповідно до якого, «перед заходами, звечора вносили да хати діжу, на неї клали хліб і біблію; [це] стояло до ранку, а зранку приходили до хати і хліб з'їдали».

Відповідно до звичаю, у хату першим мав зайти мужчина («Першим до хати мав зайти хлоп, — аби не жінка»: с. Сенечів Дол.). Зазвичай це був сам «газда» (с. Ілемня, Липовиця, Красне Рож.; Сенечів Дол.; Хмелівка, Глибока, Пороги, Манява, Саджава Бог.), який вносив хліб на рушнику. А вже за ним входили інші члени сім'ї: «Перший входить газда з хлібом; далі — решта з сім'ї» (с. Глибока Бог.). Господар ставив хліб (з рушником) на стіл,

а хату окроплював свяченою водою: «Зрані (після kota, який переночував. — Р. Р.) в хату заходив газда, він ніс хліб. За ним — газдиня; газда кропильцем кропив хату свяченою водою» (с. Манява Бог.). «Кропильце» виготовляли з вівсяного колосся (с. Манява, Гута). Як зазначають в останньому селі: «Як є дід (різдв'яний сніп. — Р. Р.), то на кропило колосся з нього дають». Місцями господар сів по хаті зерно, розкидав монети: «В хату першим заходив хлоп. Як хлоп перший раз заходив до хати — кидав гроші, овес і жито» (с. Пороги Бог.). У с. Саджава (Бог.), «рано (в хату) входить газда; газда мав заходити з хлібом і з пшеничкою (ніс когутові (засідичу. — Р. Р.) їду). Хліб ставив на стіл, когутови кидав пшеничку».

Вселення у новобудову відзначали вхідним обідом — «входи́ни», «вхід до будинку», «новосіле» («Тепер кажут новосілі, колись казали інакше — входи́ни»: с. Глибока Бог.). На новосілля запрошували «майстрів, сусідів, близьких і родину» (с. Саджава Бог.). «Робили входи́ни... Кликати майстра, рідню, сусідів... Зрані — Служба Божа (в церкві замовляли Службу Божу за здоров'я), а потім — йшли до хати» (с. Петранка Рож.). Запрошені на гостину йшли з хлібом обов'язково вмотаним у рушник, «бо хліб святий і його в руках нести не можна (колись хліб ламали, різати не можна — бо він святий)» (с. Глибока Бог.). Хлібина також мала лежати й на новосільному столі: «Як справляли новосіле, то на столі стояв хліб» (с. Липовиця Рож.). У с. Саджава (Бог.) гості «хліб не несли, а несли щось солодке». Місцями (с. Липовиця) посвячення хати і вхідний обід відбувався лише через рік після вселення у хату: «Через рік по тому, як зайшли — справляли «посвяціні». Замовляли в церкві Службу Божу, а потім ксьндз приходив до хати і посвячував. По тому — гостина».

Залишки страв із новосільної трапези залишали на столі аж до ранку (для покійних предків): «Як входили, то страву лишали на столі аж до рані, «аби ті душі, що померли, прийшли і сі нагостили». Зрані страву збирали: що самі їли, що давали худобі» (с. Хмелівка Бог.).

Певних звичаїв дотримувались уже й у процесі замешкування оселі. Скажімо у с. Пороги (Бог.): «Як на Маковея прийшли з церкви, маком-тріскуном (мак тріскун, а не відун) обсівали навкола хату, щоб рогатий не прийшов». Певних звичаїв дотри-

мувались й у тому разі, коли в господі хтось помер: «Як в хаті хтось вмер, то треба рік не білити; а як білиш, то кусок не добілити, бо та душа до року є вдома» (с. Хмелівка Бог.); «Як хтось вмер, то, як до року білят хату, то шось в вуглі треба не добілити» (с. Міжгір'я Бог.); «Як білили хату після мерця, то куток не добілювали, бо мерлець приходит» (с. Лесівка Бог.). Окремі заборони були пов'язані й з весільними обрядами. Зокрема у с. Манява (Бог.) зафіксовано звичай: «Як перший раз молода приходила до молодого, то на дворі перед порогом мама молодого накривала їй голову хусткою, щоб вона не побачила печі, бо як побачит, то тато або мама помрут... Як вже ввели [молоду] до хати, посадили за стіл, як вона вже сіла — хустку знімали. Найперше їй дають їсти хліб з тої печі, що в хаті. Перевіряють — чи має зуби».

У с. Хмелівка (Бог.) вірили, що «на поді (горищі. — Р. Р.) в куті сиділа нечиста сила (домовик); він охороняв хату». У цьому ж населеному пункті вважали, що «в хаті має бути два вікна, бо старий майстер казав: «Хата з одним вікном, як чоловік з одним оком»».

Висновки. Отже, на теренах східної та середньої частин Бойківщини, як і скрізь на Бойківщині та в Україні загалом, увесь процес будівництва житла, — від вибору місця, заготівлі будівельного матеріалу, аж до поселення в ньому сім'ї, — супроводжувався комплексом магічних обрядів і дійств, що поєднували в собі як раціональні, так ілюзорні елементи. Наведений матеріал дає можливість констатувати, що в комплексі обрядів, звичаїв і повір'їв, пов'язаних із будівництвом, які побутували на дослідженій території, спостерігається низка рис, спільних із відповідним загальноукраїнським комплексом чи з будівельною обрядовістю усього Карпатського регіону. Поряд з тим, деякі аспекти цього комплексу на зазначених теренах мають чітко виражене місцеве (притаманне лише для східної та середньої частин Бойківщини) чи локальне (притаманне групі сіл чи лишень одному-двом населеним пунктам) забарвлення.

Список скорочень

Архів ІН НАН України — Архів Інституту народознавства Національної академії наук України.

1. Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 428 с.
2. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 279. 140 арк. Матеріали А. Будзана.
3. Гошко Ю., Федака П. Звичаї та вірування, пов'язані із спорудженням житлових та господарських будівель. Народна архітектура Українських Карпат XV—XX ст. Київ: Наукова думка, 1987. С. 237—243.
4. Schnaider J. Z życia góralski nadłomnickich. *Lud: Kwartalnik etnograficzny*. Lwów, 1912. Т. XVIII. S. 141—214.
5. Нагорнюк О. Народна топографія. Етнокультура Рівненського Полісся. Рівне, 2009. С. 239—264.
6. Радович Р. Народна архітектура Старосамбірщини ХІХ — першої половини ХХ ст. (житлово-господарський комплекс). Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. 352 с.
7. Андрієвська Т. Традиційне народне житло в с. Космач. Наукові записки. Музей народної архітектури та побуту у Львові. Львів, 1998. Вип. І. С. 37—42.
8. Потушняк Ф. Постройка дома в народном веровании. *Русская правда*. Ужгород, 1940. 6 августа.
9. Милорадович В. Життьє-быттьє лубенского крестьянства. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ: Либідь, 1991. С. 170—341.

REFERENCES

- Siletskyi, R. (2011). *Traditional building ritual of Ukrainians*. Lviv: Ivan Franko LNU [in Ukrainian].
- Budzan, A. (1982). Field ethnographic materials. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Ds. 2. Un. save 279 [in Ukrainian].
- Hoshko, Y., & Fedaka, P. (1987). Customs and beliefs related to the construction of residential and commercial buildings. *Folk architecture of the Ukrainian Carpathians of the XV—XX centuries* (Pp. 237—243). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Schnaider, J. (1912). From the life of the gorals by Lomnica river. *LUD: Quarterly ethnographic* (Vol. 18, pp. 141—214). Lviv [in Polish].
- Nahorniuk, O. (2009). Folk topography. *Ethnoculture of Rivne Polissia* (Pp. 239—264). Rivne [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2015). *National architecture Staryi Sambir district in the nineteenth — first half of the twentieth century (housing and economic complex)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Andriievskaya, T. (1998). Traditional folk housing in the village Kosmach. *Proceedings. Museum of Folk Architecture and Life in Lviv, I*, 37—42 [in Ukrainian].
- Potushniak, F. (1940, 6 August). Construction of houses in the folk beliefs. *Russkaia Pravda* [In Russian].
- Myloradovych, V. (1991). The life-being of a Luben peasant. *Ukrainians: popular beliefs, belief, demonology* (Pp. 170—341). Kyiv: Lybid [in Russian].